

XIII. ASIR ORTALARINDA CEZİRE

(İZZEDDİN B. ŞEDDADA GÖRE) *

CLAUDE CAHEN

Çeviren : DR. NEŞ'ET ÇAĞATAY

Bu makalenin gayesi, şimdiye kadar, yalnız Amedroz'un yaptığı tabliller sayesinde ¹ Mervanilere ve müellifin hayatına ait kısımları vazih olarak belirtilen ², İzzeddin b. Şeddad'ın "al-A'lâk al-Hatra fi zikr-i Ümera al-Şam ve'l-Cezire" adlı eserinin üçüncü kısmının ihtiva ettiği orijinal bilgileri tanıtmaktır.

Ne bizim istifade ettiğimiz yazmada (Oxford, Bodl. Marsh 333), ne de Berlin yazmasında (Cat. Ahlwardt, 9800) ³ müellifin adı kaydedilmemiştir; fakat Amedroz, Zehebî'nin küçük notunda nakledilen, onun Tatarlar nezdindeki sefaretî hadisesine ve Kâtip Çelebi tarafından malûm olan, onun sair eserlerinde de geçen imalara göre bu noksanı ikmal etmiştir.

Bundan başka, eserin Leyde ve Londra yazmalarındaki ilk iki kısmını ⁴ gören herkes, ilk bakışta vazedîş metodunun aynı olduğunun farkına varır; böyle olduğu halde, ben, Amedroz'un, mukadde-medeki "kitabımızın bundan evvelki kısmında, Suriye ve Suriye'de hüküm süren hükümdar veya emirlerden bahsetmiştik, şimdi buna, Elcezire ve burada icrayî saltanat eden emirleri, başlangıçtan, Tatarlar tarafından İslâmlardan alınmasına kadarki vaziyetini mütalâa eden tetkiki ilâve ediyoruz" cümlesini tebarüz ettirmeyişini anlamadım.

Eserin bir çok ibareleri, yazının temize çekilmesinin H. 679 (M. 1280) senesinde kendi tarafından yapıldığını gösterir; fakat esasının daha evvel yazılmış olması icabeder.

H. 676 (M. 1277) tarihinde ölen Sultan Baybars, eserin her yerinde hayatta olarak gösteriliyor ve bir paragraf açık olarak 675 tarihini taşıyor (43v); sonra İbn-i Şeddad'ın düşman eline geçmiş bir memleketin vaziyetinden haberdar olmaması 666 tarihinden sonraki hâdiselerden hiç bahsetmeyişini izaha kâfi bir sebep teşkil etmez. Nihayet A'lak'ını bitirmeden evvel, İbn ül-Esir'in devamı olan Sultan al-Melik al-Zahir (Baybars) tarihini ve garbi Asya müslümanlarıyla Harezmliler arasındaki münasebetlere dair eserini telif etmiştir. Halbuki, bundan bir çok parçaları buraya olduğu gibi nakletmiş, hatta ancak asıl tarihte yeri olan kısımları bile çıkarmamış ⁵. İbn-i Şeddad'ın faal siyasi hayatı, Eyyubiler zamanının sonuna raslar. İstilâ onu Mısır'a çekilmeğe mecbur ediyor: orada daha Moğol faci-asının tesiri altında, oradan çıkarılan İslâmların hâkim oldukları zamanların bir nevi blâncosunu yazıyor. Bu kısımda da, Suriye'ye ait iki kısımda olduğu gibi, mevkilerin, yarı coğrafi, yarı tarihî, bir tarifini ihtiva eden monoğrafilerle karşılaşyoruz; bu tarz, belki hadiselerin anlatılmasında tekerrürlere sebep olur.

Eserin plâni hakkında umumî bir görüş arzu eden okuyucu, Ahlwardt'ın kataloğunda mevcut bahisler cetveline müracaat edebilir. Biz burada onun yerine, eserin tahlilinin kısa ve basit olması için

* Revue des Etudes Islamiques, 1934, cahier I.

¹ Journal of the royal Asiatic Society, 1902 et 1903.

² Bu hususta bir yazı da Beyrut'ta çıkan "el-Meşrik" mecmuasında neşredilmiştir.

³ Bu kısma ait bir yazma da Beyrut'ta mevcuttur.

⁴ Suriye'nin şimalini ihtiva eden ve müellifin el yazmasıyla yazılmış kısım Vatikandadır. Orta Suriye'yi ihtiva eden ikinci kısım Leyde'dedir, biraz hatalı olan başka bir yazma da Londra'da bulunmaktadır.

⁵ Suriye'ye ait kısımlar da aynı şekilde tertib edilmiş ve aynı zamanda ikmal edilmişti; böylece eserin başlangıcı sonundan önce değildi.

daha terkihi bir kronolojik tertip verdik. Aynı sebepten dolayı eserin bütün tahlilini arzetmiyoruz; 629 (M. 1231) yılından evvelle ait olan tarihi kısım bütün denilecek bir derecede, coğrafi tafsilât ta kısmen bilinen eserlerden alınmıştır. Amedroz mehzâzı malûm olanların nereden alındığını tebarüz ettirmiştir; fakat ilâve edelim ki Ehli Salib devrine ait olan kısımlar, baştan aşağı İbn al-Azrak'tan (British Museum Or. 5803), İbn ül-Esir'den ve nadiren de Usâme'nin vakayinâmelerinden (33v) ve Celâlüddin Nesevi'nin hayatından (107v.-108v.) alınmıştır; son ikisinden isim zikretmeden almıştır.

Bana kalırsa 640'dan evvel, zikredilmeden İbn ül-Adim'den alınmış iki üç vak'a hariç, 629'dan 640 tarihine kadar geçen vukuatın hepsini kendisi yazmıştır. Kendinden evvelkilerden Ebu Şame veya Sibt İbn al-Cevzi, daha muhtasardılar ve bahsettikleri şeyler onda yoktur. Kendi zamanında yaşayanlardan İbn-i Vasil başka kaynakları da biliyor ve umumiyetle şarka ait hususlarda daha az malûmata sahiptir. Tuhaf olan bir cihet de İbn-i Şeddad'ın, sonraki tarihçiler tarafından son derece az istifade edilmiş olmasıdır⁶; şimdiye kadar tesadüf edebildiklerim: Zehebi'nin Şam hakkında aldığı kısa bir parça, Sibt İbn al-Cevzi'nin zeylini yazan Kutb al-Din Musa al-Yunini'nin Baybars'ın hayatı hakkında aldığı kısımdan ibarettir⁷.

Biz burada 629 (M. 1231) tarihinden sonraki vak'aların mufassal bir tahlilini vereceğiz. Coğrafi kısma gelince: şahsî müşahede ve tecrübesi fazla olan bu mütecessis zatın Yakut'u tanımaması bizce pek mühim değildir; mukaddemede zikredilen Musul hakkındaki izah ele geçmemiştir. Makale bu haliyle çok uzun olacaktır; hemen hemen bütün izah ve tefsirleri başka bir zamana, yahut daha salâhiyetli kimselere bırakıyoruz.

COĞRAFÎ VE İDARÎ MALÛMAT

Cezire cyâleti: Diyar-ı Rebia, Diyar-ı Mudar ve Diyarbekir'i ihtiva eder.

1. Diyar-ı Mudar-a) Harran. —Tatar (İran Moğolları) istilâsından evvelki vaziyetinin tasviri: Burada, biri şehrin etrafını çevreleyen, diğeri kenar mahalleleri içine alan iki sur ve bunların arasında yer alan, evvelce Madur denilen ve eski bir Sâbiî mâbedi olup Melik al-Âdil Seyfeddin Ebu Bekir b. Eyub tarafından tamir edilen bir kale vardır. Şehrin, Bâb- al-Rakka (kapalı), Bâb al-Kebir, Bâb al-Neyyi, Bâb al-Yezid, Bâb al-Faddan, Bâb al-Sagir, Bâb al-Sirr, Bâb al-Mâ adlarıyla anılan yedi kapısı vardır. Kulede yılanlara karşı tılsım olmak üzere iki bakır cin vardır. Dış mahalleler, Nehr-i Dısan ve Nehr-i Calab adlarındaki iki akar su arasındadır. Calab nehri, şehir dışında ve al-Dab kasabasının hemen yakınında bulunan birçok depoya su verir; depoların altı tuzdur, fakat su onlara karışmaz.

Hepzi Hanbeli mezhebini ta'lim eden dört medreseden her biri, Nureddin Mahmud, Şemsüddin Sakyar, Şerefüddin b. Attar'ın ceddî Hace Sit al-Niam ve Şemsüddin Ebu Muhammed b. Selâme b. Attar taraflarından tesis edilmişlerdir. Nureddin Mahmud ve Cemaledin Şadi taraflarından, Arap olan ve olmiyan fakirler için iki hanekah yaptırılmıştır, Erbil hâkimi Muzafferüddin tarafından, içinde medfun bulunduğu bîmarhane inşa ettirilmiştir.

Ziyaretgâh yeri: cami olan ve Nureddin tarafından genişletilen Mescid-i İbrahim.

Hamamlar: Balat hamamı, kilise hamamı, Şeyh hamamı, arslan hamamı, Ali hamamı; ad-Daliat hamamları: tekerlek hamamı, Bab-ı Faddan hamamı, az-Zeki hamamları: vali hamamı, dışarda Bâb al-Kebir tarafından dört hamam ve biri Bâb al-Yezid diğeri Hâcib Ali tarafından iki hamam.

Gelirler: Harran, Haleb emiri Melik an-Nâsir Salâhaddin Yusuf tarafından 638 (M. 1240) tarihinde zaptedildiği zaman, benî 640 tarihinde teftiş için oraya gönderdi; o zaman irad iki milyon dirhem idi ve bana, El-Melik el-Eşref zamanında üç milyon olduğunu söylediler, fakat, Moğolların mütemâdî hücumları neticesinde aşağıda teferrüatı gösterilen miktara inmiştir :

Sulanan yerler (al-İska)	200.000	dirhem
Varoşlar (ad-davahi)	250.000	„
al-Bab al-Kebir	230.000	„
(Dâr al-Vikâle)	125.000	„
(al-Cihat al-Mecmua)	100.000	„
Pamuklar	30.000	„

⁶ İbn-i Şahne değerindeki eserler hariç.

⁷ Bu makaleyi yazdığım zaman bu eserin yalnız küçük bir kısmını biliyordum. Yunini de, İbn-i Şeddad'ı me'haz gösteriyor: Ayasofya kütüphanesi 3146, 3199; Saray E, F, I, 2907.

Zehebi'de onu me'haz gösteriyor (Damad İbrahim Paşa kütüphanesi 922 numaralı yazma— Baybars ve diğeri hakkında yazı).

Boyalar	30.000	dirhem
(Arsa)	40.000	„
Ecnabilerden alınan vergi (Cevâli)	15.000	„
Vakıflardan artan	100.000	„
Göçebelere alınan hayvan vergisi (‘ıdad)	50.000	„
Hamamlar	20.000	? „
Bağırsak (yay kırışi yapmak için)	5.000	„
Hapishane	5.000	„
Nakdi cezalar	40.000	„
al-Haffarın	160.000	„
Mahlûl emlak	60.000	? „
Çiftlik veya dönümden alınan ziraî vergi (al-Mufadana)	100.000	„
YEKÛN	1.580.000	„

Bu mıntaka, beş yüzü meskûn olmak üzere sekiz yü köyü ihtiva ediyordu. Aynı vergiler bin süvari besliyordu, geri kalanı hazineye gidiyordu. (f. 13 r.-14 r. ve 20 v.-21 r.).

b) Cemâlîn ve al-Muvazzar. —Harran’a bir günlük mesafede, Diyar-ı Mudar ve Diyarbekir hududunda iki müstahkem hisar (21 r.)

c) Rakka. —Şafii ve hanefî mezheplerine ait iki medrese. Nureddin tarafından inşa edilmiş bir bimarhane; Musul emîri Kutbüddin’in vezîri İmadüddin al-İsfahânî tarafından tesis edilmiş bir hanekah; Melik al-Eşref tarafından vücuda getirilmiş, palmiyeleri, muz ağaçlarını ihtiva eden bahçeler.

Ziyaretgâhlar: Siffinde muhtelif mahaller (22 r.).

d) Ruha. —Moğol istilâsından evvelki zamana ait vergiler :

Bahçeler	35.000	Dirhem
Dut yaprakları	15.000	„
Üzümler	30.000	„
Ekilen arazi (ar-Riba’)	25.000	„
Değirmenler	4.000	„
A’sar	25.000	„
الحتم ?	10.000	„
المقاتل ?	71.000	„
Kar التاج	5.000	„
Göçebe sürüleri	60.000	„
Nakdi cezalar	30.000	„
Miras	30.000	„
(Arsa)	25.000	„
Ecnabilerden alınan vergi ..	15.000	„
Eğlenceler الافراح	35.00	„
Yollar (durub)	15.000	„
Hapishane	15.000	„
Zirai vergi	105.000	„
Boyalar	5.000	„
YEKÛN	540.000	„

Aynı vergiler (gılal) hariçtir.

“Bu mıntaka yedi yüz köyü ihtiva eder; meshaei sathiyesi 14.600 arpent’dır” (bir arpent takriben 5000 m.lik bir saha olduğuna göre 73 kilometre murabbaı eder. mütercim).

e) Suruc. —Bol su, orman, meyve ağaçları; “natif” yapılan kuru üzüm. “Ziraat mahsulleri gelirleri üç yüz sipahiye kâfi gelmektedir ki 400.000 dirhemden biraz fazlacadır” (30 v. 32 v.).

f) Ca’ber kal’ası. —Fırat üstünde bir tepe üzerindedir. V. asırda Ca’ber b. Sâbık tarafından yeniden yapılmadan evvel Dısar kal’ası adını taşıyordu (33 r.).

g) Al-Bîre. —Fırat’ın şarkında bir tepe üzerinde olup surları Fırat’a kadar imtidat eder; kara tarafından kuleli surları vardır (35 v.).

II. Diyar Rebia: a) Nuseybin. —Merkez. Suyu, lâtif bir yer olan Bâlusâ’dan gelir. Akrepler. Nuseybin yakınında Mardin dağı vardır ki, zirvesinde Hamdânîler tarafından inşa edilmiş olan al-Baz kal’ası mevcuttur.

Ziyaretgâhları: Meşhed-i Ali, Bab al-Rum cmiinde Ali’nin bir eli; üzerinde rumca bir kitabe bulunan Ebu Hüreyre mescidi; Meşhed-i Zeynel ‘Abidin, Ok sokağında Hüseyin’in başının bulunduğu

meşhed; Nokta meşhedi (Hüseyin'in başının kan damlası); çok eski olup bazan cami olarak kullanılan Benu Bekre mescidi; Mescid-i Nebî; halife Osman'ın el yazısını ihtiva eden Sincar kapısındaki mescid al-Nâsıra kapısı yakınında, şarkta Cübeyr b. İshak'ın mezarı (36 v., 37 r.).

b) Dârâ. —Orijinal hiçbir şey yok.

c) Re's ül-Ayn. —Tabyası, değirmenleri, tarlaları, bahçeleri dairen madar çevrelemiştir. Üç yüzden fazla kaynak; bunların birleşmesinden Habur nehri meydana gelir ki, bu nehir Karkisiya'da nihayet bulur; nehrin mecrasının yüz dört kilometrelik kısmında, Karkisiya'ya bağlı bulunan al-Mecel, Mekasin müstahkem hisarlarıyla Araban'ın büyük köyleri vardır (42 r-v. ve 43 v.).

d) Sincar. —Buranın Moğol istilâsından evvelki hali İbn-i Şeddad'a, bura sakinlerinden biri tarafından anlatılmış: Biri, alçı ve taşla çok yükseltilmiş olan iki duvarlı küçük şehir, iki iç kalesinden biri, Burç al-Hazane'yi yaptıran ve surları takviye ettiren Ukaylid'in, diğer yenisi, İmadeddin Zengi II'nin oğlu Kutbüddin Muhammed tarafından 606 (M. 1209) tarihinde yaptırılmıştır. Moğollar, surları, iki iç kaleyi ve surlara bitişik olan Meşhed-i Ali'yi yıktılar; fakat Mescid-i -Ali, Moğolların İranlı valisi Kıvamüddin al-Yezdi tarafından tamir ettirildi ve bir cami haline getirildi. İki akar su: Dar ül-Ayn nehri ve diğeri şehirden aynı al-Ahlat menbaından çıkar(?). Cenupta üç kapı: Bab al-Mâ, Bab al-Atik ve Sultanın srayının bulunduğu meydana açılan Bab al-Cedit. Şimalde, arkasında bir çok bahçeler bulunan Bab al-Cibal, biri şarkta bulunan, ma'mur sokakları ve mescidleri ihtiva eden iki dış mahalle. Burada altı medrese vardır ki, ikisi şehir içinde, dördü dış mahallededir. Şehir içinde olan iki medreseden biri, Nureddin'e ait olup hanefi akaidi tedris olunur; diğeri reis Sadrüddin'e ait olup şafii akaidi tedris edilir. Dış mahallelerdeki dört medreseden birincisi, Zengi'nin azadlısı Mücahidüddin Kaymaz'a aittir ve hanefi akaidi tedris edilir; ikincisi, divan reisi olan ve İbn ül-Kâfi lakabıyla anılan Şemsüddin'e aittir, hem hanefi, hem şafii akaidine mahsustur; üçüncüsü, bizzat Zengi'nindir; dördüncüsü, Kutbüddin Mahmud'un annesi tarafından yaptırılmıştır, Melik al-Âdil'in oğlu Melik al-Faiz burada gömülüdür, vakfi yoktur. Dış mahallelerde iki hanekah vardır ki, biri, garpta olup Nureddin'e aittir; diğeri, vezir Cemalüddin al-İsfahânî'ye aittir; şehir içinde olan bir hanekah'ta Nureddin'e aittir (44 v., 45 r.).

e) Ceziret İbn-i Ömer. —Bab ül-Cibal, Bab ül-Cedit ve Bab ül-Ma'dan mürekkeb olmak üzere üç kapısı olan bir sur. Biri eski, diğeri, Bedrüddin Lü' Lü'ün kölesi Şibl al-Devle tarafından inşa ettirilmiş olan iki cami. Dört şafii medresesi vardır ki, biri, Kadı Cemalüddin Abdürrahim'in; diğeri, İbn al-Barazî'nin; üçüncüsü, Zahirüddin Kaymaz al-Atabekî'nin; dördüncüsü, Medreset'ül-Rada- viya'dır. Hariçte, Şemsüddin Sertekin medresesi. Salâhüddin al-A'rac hanekahı ve az-Zahiriye hanekahı adlarıyla anılan iki hanekah. Bunlardan başka, iki hanekahta şehir hudutları yakınında mevcuttur. Seksen mescid, bir bimarhane, on dört hamam, sur dahilinde üç bahçe.

Buraya bağlı hisarlar :

Al-Cerahiye	جراهيه	Kal'at Ferah	فرح	Burce	برجة
Fenek	فناك	Al-Cüdeyde	جديده	Al-Kasr	القصر
Eruh	اروخ	Kinkiver	كنكوير	(57 r.-v.)	

III. Diyar Bekr.—Dört şehir: Amid, Meyafarikin, Arzan ve Mardin. Hisarlar (çoğu İslâmdan önceki devirlerde yapılmış):

Kal'at Cebabire	جبابره	Hisn Mansur	حصن منصور	Kal'at Katalbas	قطيبس
Hânî	هانى	Kal'at al-Filâr (?)	فيلار	Al-Ma'denan	معدنان
Kal'at Bâgîn	باغين السفلاء	Kal'at Kef-Enzar	كف انظر	Hisn Hares	حارت
as-Sufalâ		Kal'at Tabus	طوبوس	Kal'at Asbâlard	اسبالرد
Kal'at Sîrûs	سيروس	Duneysir şehri	دنيسر	Hisn Zülkarneyn	ذوالقرنين
Kal'at Beledneyn	بلدنين	Hisn Keyfa	حصن كيفا	Al-Bâriyye	البارييه
Kal'at Kerker	كركر	Hisn Talib	طالب	Cebekcur	جيبكجور
Kal'at Eğil	اغل	Kal'at Saf	صاف	Kal'at Huzur	حضور
Kal'at Erkanin	اركانين	Kal'at Eruk	اروق	Hisn er-Ran	الران
Kal'at Şemeşkezek	شمشكزق	Kal'at Batasa	باتاسا	Ed-Divire (üç köşe)	الدورة
Kal'at Enkerhart	انكرخرت	Kal'at Kulp	كلب	Deyr-i Merkin	لشين
Kal'at Süveyde	السويداء	Al-Hisn al-Cedit	الخصن الجديد	Deyr-i Laşeha	مرقةها
Kal'at Tel-Ercük	تل ارجوك	Al-Fenah	الفناخ	Kal'at Behmerd	بومرد
Kal'at Kâhta	كختا	As-Selâsile	السلاسله	Kal'at Cuvara	جوارا
Kal'at Eş-Şakikin	الشقيقين	Nuseybin er-Rum	نصيبين الروم	Al-Buheyretan	البيحيرتان
Kal'at Cermük	جرموك	Kal'at Şirva	شيروا		

Kal'at Keferzal	كفرزال	Kal'at al-Yemâniye	اليمانية	Kal'at İrun	ارون
Kal'at Begenik	بغنيك	Es'ird şehri	اسعرد	Es-Sûr	الصور
Kal'at Katîna	قطينا	Hîsn al-Heysen	هيسن	Cebel-i Heynî	هينى
Kal'at Bâbeleve	بابلوا	Al-Karşiye	القرشية	(64 v.-65 r.)	

a) Amid. —El-Melik ül-Kâmil tarafından zaptı sırasında tahrib edilmiş olan dış kale ve yüksek surlar. Altmış kule, beş kapı: 1- Bab al-Tel, 2- Bab al-Mâ, 3- Bab al-Ferec, 4- Bab al-Rum, 5- surun arkasında bir kapı. Nureddin'in oğlu Melik al-Salih Mahmud tarafından Ayn-i Sûre'de, hâkim bir yükseklikte inşa ettirilmiş bir iç kale. Surlar, çok sert siyah bir taştan yapılmıştır. İnşası III. asır nihayetinde olup, Mervânîlerden, Nizamüddin Ebü'l-Kasım Nasr tarafından genişletilmiştir (kitabe). Aynı zat, yirmiden fazla menbam birleştiği yerin üstünde, mansab istikametindeki köprüyü yaptırmış ve bakımına bir çok köyün varidatını tahsis etmiştir. Başlıca iki menba vardır: bunların Ayn-ı Sûre Lisun dağından gelir; Mümeħhid üd-Devle b. Mervan tarafından kubbesi yaptırılan Ayn-ı Zêure, sur haricinde ve Bab ür-Rum yanındadır. Daha uzakta, şehrin birçok binalarını sulayan, bir kısmı da büyük bir göl vücuda getiren Ayn-ı Akelâ vardır. Biri, camiin şarkında Tacüddin tarafından yaptırılan ve Nahiye adı verilen; diğeri, bir kapısı bir sokağa, diğeri kapısı camie açılan iki medrese. İki kilise: Bab ür-Rum yanında eski Meryem kilisesi ve Biat al-Menâri kilisesi. Zaptedilmeden önce yapılan ve bir kısmı Melik al-Salih Mahmud tarafından yıktırılarak taşları Kayseri'ye kumaş imalâthanesi inşasında kullanılan büyük kilise.

b) Meyafarikin.—Menşei hristiyanlık devrine ait olup kurulması bu devredir ki, aynı kaynaktan istifade eden Yakut zikreder. İbn-i Şeddad dış kalenin dört kapısını görmüştür ki şunlardır: cenupta Bab al-Mudese; şarkta sarayın yanında Bab al-Cedid; garpte Bab al-Rabat ve şimaldeki sarayın içinde Bab al-Ferec⁸.

Müslümanlar devrindeki inşaat: camiin minaresi ve cenup kulesi ki, Ahmed b. İsa eş-Şeyh tarafından yaptırılmıştır (kitabeler 273). Seyfüddeve zamanında surların tahkimî; orta kapıya 3.300 ratl-ı Zahirî kıymetinde kaplamalar ve dış kalenin bir kapısına da 2.460'lık kaplama kondu. Re's ül-Ayn suyunun dış şehirdeki Bab al-Rabat'tan eski saraya kadar isalesi; halefleri zamanında Ebü'l-Vefa Muhammed b. al-Zâhir tarafından hendeklerin kazılması ve surların tamiri; sonra, Mümeħhid al-Devle zamanında 379 (M. 989) yılında bir kapının kaldırılması; Nâsır üd-Devle zamanında hâkim bir tepe üstünde Burc al-Melik'i, nöbet kulesi ve bahçeleri içine alan yeni saray ve Re's ül-Ayn'dan su isalesi; bir hastahane, Tel-Nezan'da bir köprü, dere kenarında bakır kapılı bir istihkâm, çarşılar, kaphalar, garpteki sahradan Ayn-ı Hanbas suyunun getirildiği ulu cami 424 (M. 1031); Al-Sanasina istikametinde Hîsn al-Cedid, Sitt al-Mülk zamanında camiin yanındaki meydanın yaptırılması. İbn-i Şeddad, surlarda kırk iki kule, dış ve iç hisarlar arasında, suyu Hanbas'tan gelen ve altmış havuzun doldurduğu on beş kulaç genişliğinde bir hendek görmüş. Dış mahalleler şimaldedir; şehire getirilen dört değirmen döndürecek miktardaki suyun menbaı olan Ayn al-Hafîre, bu dış mahallelerde. Mervânîler camiinin, üstünde bulunduğu şarktaki yeni dış mahallelerde hanlar ve pazarlar vardır. Hayvan pazarının nihayetinde yükselen, Mervânîler camiidir. Şehrin şimalinde, Cebel-i Haram İbad ve ona ismini veren Deyr-i İbad tekkesi ile diğeri müstahkem tekkeler. Şihabüddin al-Gazî'nin yaptırdığı meydan. Camiin kapısı yanında hanbelî medresesi. İbn al-Fukaî lâkabını alan Fahrüddin Osman tarafından inşa ettirilmiş olan şafiî medresesi. İkiyüz mescid. Diğeri hamamlar arasında Kadı hamamı; sarayın eteğinde Said hamamı; Akabe Hamamı; Oduncular hamamı; Ezic hamamı; İbn al-Fukaî tarafından yaptırılmış olan Kâzımî hamamı; hisarlar dışında Muhdese yakınında iki hamam; dış mahallelerde Hanbes ve Cevza hamamları (66 v.-70 v.).

c) Hîsn Keyfa. —Üç tarafta dağlar, dördüncü tarafta ırmak. İç kalede sultanın sarayı ve köşklere, dağlarda taştan kuleler; yeşil meydan; cami. Buğday arpa tarlaları; yakın dağlarda ılıcalar; şarkta Tur-u Âbidin mıntakasından gelen ve yeşil meydanı sulayan diğeri kaynaklar; şarkta saraydan nehre kadar uzanan, su almağa gitmek için ancak katır geçebilecek genişlikte yer altı yollar. Şarkta, iç kalede metrük ev ve meyhanelerin bulunduğu hendeğe kadar giden ve "on yol" adı verilen cadde. Şimalde, çarşıları, medreseleri, meyhaneleri, hamamları ve Mervânîler, Artukîler mezarlıklarının bulunduğu dış mahalle. Nehir tarafındaki dış mahallede, yanında bir hücum vaki olduğunda dış mahalle halkının çukura iltica edecekleri zaman kesilmek üzere ortası tahtadan yapılmış bir köprü olan Dar üs-Saltana. İç kalenin, yukarıda meydan tarafındaki kasabaya hâkim kapısından maada yedi kapı ve kenar mahalle köyü; şimalde giriş yolunu kapayan dağ; nehir üstünde, camisiyle beraber büyük

⁸ Kitabelere bakınız. n. 5 ap. Materialen de van Berchem-Lehmann Haupt (dans la face Est: J. Sauvaget).

Ez-Zahiriye kasabası. Son derece tahkim edilmiş bir meydan. Üç medrese, dört hamam: büyük dış mahallede Fasil hamamı, Sultan hamamı, Es'ad Mahmud al-Lahî hamamı ve diğer dış mahallede başka bir hamam (126 v., 127 r.).

d) Arzan. —Yüksekte yuvarlak kale, otuz beş kulenin etrafını çevreleyen, takriben iki yüz kulaçlık hendeğin üstünde köprü. Şehir ve çarşıları şarka doğru temadi eder. Şarkta bulunan ve biri sıcak olan müteaddid pınarlar; ırmak, şehrin su ihtiyacına kâfi gelir. Bağ ve bahçeler; muhtelif dokunuştta bez imali: (rika), çizgili kumaş, nesefî, astar; bir medrese ve bir hastahane (128 r.).

e) Mardin. —Etrafı bir hendekle ve çok yüksek olmıyan bir kale ile çevrili; şimalde bahçeleriyle Vadi al-Racala'a; dağın yamacına kademe halinde inşa edilmiş, eteğinde, suyu yukarıya kadar götürülmüş bir pınar olan son derece yüksek bir kale; sur üzerinde altı kapı: Bab al-Sur, Bab al-Kasis, Bab al-Şevad, Bab al-Cedid —bu dört kapı açıktır—; Bab al-Zeytun ve Bab al-Hamâra —bunlar kapalıdır—. Şehirde, Ayn al-Cevza, Ayn al-Harbiye, Ayn al-Harnub adlarını taşıyan üç menba vardır. Dışarıda şarka Artukîler tarafından yapılmış bir duvarla çevrili bir meydan; Ayn al-Tuta menbainın yanında al-Melik al-Said tarafından yaptırılmış olan ve cennet namıyla anılan bahçeler. Medrese olarak: Necmüddin İlgazi medresesi; Nizamüddin Alpkuş medresesi,⁹ Sa'düddin medresesi (caminin yanında), Hatun medresesi ki, bu medreseler hanefî medreseleridir. Moğol istilâsından sonra gelen muhacirlere bir cami yaptıran Melik Said'in babası Melik Mansur Artuk'un, her iki mezhebe mahsus medresesi; üç yüz kadar mescid ve altı hamam (129 v.-130 r.).

TARİHİ MALÛMAT

629 (M. 1231—1232) yılı: Amid hâkimi Melik al-Mes'ud Rûkn üd-Din Mevdud, Mısır sultanı Melik al-Kâmil Nâsirüddin tarafından taarruza uğradı; çünkü babası kadar gaddar ve haris olmasından başka, Celâlüddin'in emrine girip Meyfarikin'deki Şihabüddin Gazî'nin hududuna tecavüz etmiş ve Rum sultanı Alâaddin ile arası açılmıştı; nihayet sefahate dalmış, Şihabüddin'in kız kardeşi olan öz annesini tahkir etmiş, kendi kardeşleri olan al-Melik al-Kâmil'e ve Şam hâkimi al-Melik al-Eşref'e haber göndermiş, annesi de bu yüzden yanından kaçmıştı; bunlar, onun te'dibi için halifeden, bir sefer açmak müsaadesini almışlardı. Münecim Şemsüddin'in tavsiyeleri veçhile zilhicce ayında M. 1232 eyül-ekim) hareket ettiler; hücum işaretlerinin, oradan geçmekte olan bir kervanın dümbelikle sesleriyle karışmasına rağmen, al-Melik al-Mes'ud teslim razı oldu ve bütün kalelerinin terk edilmesine mukabil kendisinc Mısır'da köyler (fiefs) verilmesi va'dini aldı; 630 ve belki 631 yılı muharreminde Hısn Keyfa'daki kumandanına kaleyi teslim etmesi için haber gönderdi. Pek az sonra ölen birinci validen, ve Alâaddinle entrika çevirmesi yüzünden geri çağrılan ikinci validen sonra, al-Melik al-Kâmil Amid ve Hısn Keyfa arazilerini, oğlu Melik Salih Necmüddin Eyub'a vererek yanına, 633 yılında ölen vali Şemsüddin Seva al-Âdil'i gönderiyor (123 v.-124 v.) (cf. 127v.).

(Sibt İbn al-Cevzi'nin Jewett tab'ının 445-6, 447, 453, 459 sahifelerinde ve İbn-i Vâsıl'ın, Bibl. Nat. Arab. 1702, f. 277 r., 278 v.-9 r., 282 r. varaklarında da buna, yakın fakat ayrı rivayetler mevcuttur).

632—633 yılları: al-Melik al-Kâmil Edesse'i muhasara ettiren Alâaddin Keykubad tarafından Derbend'de mağlûb edildi. Edesse şehri, muvâkemetten sonra itaat altına alındı; Keykubad, al-Melik al-Kâmil'in hazinelerini ele geçirdi ve bu şehirde kumandanlar bıraktı; Suruc ve Harran'ı da işgal etti; fakat 13 cemaziyelevvel 633 (M. 1234 yılı 24 ocak perşembe) tarihinde Mısır'dan dönen Melik al-Kâmil, Harran, Edesse ve Suruc'u geri aldı ve sağlamlıkları darbu mesel haline gelmiş olan son iki mevkiin kalelerini tahrip etti ki, bunlar o zamandan sonra bir daha tamir edilmediler (19 r., 29 v, 32 v.).

Mühim bir kısmı, Kemalüddin İbn al-Adim'den hulâsa edilmiştir; bak. Blochet tarafından Revue de L'Orient Latin'de tercüme edilen metin, s. 86 ve 88.

Daha mufassal rivayetler: Sibt, 459 ve 460; İbn-i Vâsıl, 290 r.-291 r., 302 r.; İbn-i Bibî, Houtsma neşri, s. 199-200; Bar Hebroeus (1546 yılı).

632 yılı, al-Bîra hâkimi al-Melik al-Zahir'in ölümü (36 r. — İbn al-Adim 86-7).

634 yılı, al-Melik al-Aziz'in ölümü (34 r. — id. 90).

635 yılı muharrem, al-Melik al-Eşref'in ölümü; Dara şehrindeki kumandanı Salâhüddin Muhammed, al-Melik al-Salih'e iltica ediyor ve şehir Harezmlilerin eline düşüyor (41 v.). Harezmliler, Rum sultanı ve al-Melik al-Salih tarafından al-Melik al-Kâmil'in Haleb'i almasına yardım için temin edilmişlerdir (29 v., 32 v.), al-Melik al-Salih Diyar-ı Rebia'ya taarruz ediyor, onları Suruc ve Re's ül-Ayn'a yerleştiriyor (32 v. ve 43 v.), kendisi de Sincar'a yerleşiyor (53 v.); fakat babası al-Melik

⁹ Van Berchem, Inschriften Oppenheim, n. 103 (J.S.).

al-Kâmil ölünce Harezmliler isyan ederek Karkisiye şehrini alırlar (44 r.); o da korkarak Edesse, Harran ve Suruc mıntakalarını onlara bırakıyor (30 r., 32 v.). Bir uğursuzluk eseri olarak "al-Melik al-Salih Eyub, evvelce Musul'un civar mıntakalarına Harezmlileri ve diğer yerli aşiretleri sevk etmişti. Bu şehrin kumandanı Bedreddin Lü'lü' âciz kalarak hediyelerle onu kazanmağa çalışmıştı; o bunları kabul etmekle beraber hattı hareketini değiştirmemişti; al-Melik al-Kâmil'in ölümünde kendilerine Cezire'yi yurdluk olarak va'deden Rum sultanı Gıyasüddinle, Haleb, Mardin ve Meyafarikin beyleri arasında ittifak aktedilince, Harezmliler Mardin beyinin hizmetine geçtiler ve al-Melik al-Salih, onların korkusundan Sincar'a sığındı; o zaman Bedreddin, ordusunu ve memleketindeki Türkmenleri toplayarak onu orada muhasara etti. al-Melik al-Salih, Hisn Keyfa'da bulunan al-Melik al-Mugis Ömer'e, Haleb'e gidip valide hatunun yardımını talep etmesini bildirdi; oğlu, Fırat'ı Ca'ber kalesinde aştıktan sonra Menbic'i geçmişti ki hareketini haber alan Harezmlilerin, kendisi ile Haleb arasında olduklarını öğrendi; yolunu değiştirdi, Fırat'ı, Cıs-r-i Âdil'de yeniden aştı ve Hisn Keyfa'ya döndü. Orada Melik al-Salih'in, ittifak yapması ve emîri için babadan kalan mirası garanti etmesi maksadıyla Gıyasüddin'e gönderdiği Sincar kadısı Bedrüddin Abdülmehasin'e tesadüf etti. Sultan teklifi red ederek Bedrüddin'in Sincar'ı muhasaraya devam edip emîri esir alacağını söyledi: en iyisi, Bedrüddin'i uzaklaştırmalarını, beraberce gidip Harezmlilerden istiyelim dedi. Melik al-Mugis onlara Harran'da yetiştirdi ve yardımlarını elde etmek için bu mevkiin hisarını onlara vermeğe mecbur oldu; onlar da o zaman onunla beraber gittiler. Bunu haber alan Bedrüddin, eşyalarını bırakarak kaçtı, bunlar da eşyaları yağma ettiler ve Harran'a döndüler. Melik al-Salih ile Bedrüddin arasında müzakerelere başladı ve tesbit ettikleri maddeleriyle, herbirinin hali hazırdaki arazisini tecavüzden masun kılan bir muahede akdine müncer oldu" (53 v.-54 r.). Harezmliler bundan başka Nuseybin'i (40 r.), emîrleri Küşlü Han için Edesse (Urfa) hisarını, Han Bağdî için Suruç hisarını (30 r., 32 v.) işgal etmişlerdi.

(İbn al-Adimde bu vak'alara dair imalar, 103-104; yalnız Sincar muhasarasına dair nakil, Sıbt, 466; en mükemmel, İbn-i Vâsıl, 310 v., 315 v.-319 r.).

636 (M. 1238-9) yılı: Mardin hâkimi al-Melik al-Mansur Artuk 7 zilhicce pazar gecesi (M. 11 temmuz 1239), karısıyla birlikte uyurken köleleri tarafından bir yay kırıışı ile 57 yaşında iken boğulmuştur; ona halef olarak, o sırada mahbus bulunan oğlu al-Melik al-Said Necmüddin al-Gazi'yi intihab ettiler ve aralarından biri, Fahrüddin emîr-i silâh, onu getirmeğe gitti. Tahta cülûs ettiği zaman, emîrleri kaatilleri öldürmek istediler; fakat o müsaade etmedi ve iki yüz kişi kadarını menfaya göndermekle iktifa etti (Sıbt, 637 senesi vukuatı meyânında 483 sahifede bu katil hadisesinde oğlu ittiham eder).

636--637 yılları: al-Melik al-Kâmil'in ölümünde, Humus emîrlerinin kendilerine verdikleri kumandan al-Melik al-Cevad, yeğeni olan yeni Mısır sultanı al-Melik al-Âdil Seyfüddin Ebu Bekir tarafından kabul edilmediğinden, al-Melik al-Salih'e, Şam'a mukabil Sincar, Rakka ve Âna'ya değiştirmeye teklif etti. al-Melik al-Salih, Amidde oğlu al-Melik al-Muazzam Turanşah'ı bırakarak (125 r., 127 v.), 29 cemaziyel evvel 637 (M. 27 aralık 1239 salı) da Şam'ı işgal etti. Şihabüddin Gazi "yiğit, azimli ve âlicenab bir beydi" Melik al-Kâmil'in ölümünde aldığı Amid ve Hisn Keyfa mıntakalarının kalelerine yenilerini ilâve etti (107 v.); diğer taraftan Harezmliler el-Bîre yakınındaki Avşin'i işgal etmişler, orada Ca'berli al-Melik al-Hafız'ı ta'ciz ediyorlardı; al-Melik al-Hafız'ın oğlu Takiddin, Nablus kadısının oğlunun yardımıyla Harran'a gitmiş, Bâlis halkının hazinelerini babasının sakladığını onlara inandıрмаğa çalışıyordu (35 r.). Bu esnada al-Melik al-Salihle çabucak bozulan al-Melik al-Cevad, Şam'da bulduğu hazineleri alarak Rakka'ya kaçtı. al-Melik al-Salih Harezmlilere, onu tevkif etmeleri için emir verdi; buna rağmen al-Melik al-Cevad Âna'ya vardı. Harezmlilerin teveccühünü para ile temin etti ve onları, Sincar'a hücum etmeğe gelmiş olan Bedreddin Lü'lü'ü geri çevirmeğe yolladı, sonra Sincar'a yerleşti (54 r.-v.). (İbn ül-Adim, 105; Sıbt, 475; İbn-i Vâsıl, 107'de kısa imalar).

Bedrüddin Lü'lü', bir taraftan al-Melik al-Cevadla müzakerelerde bulunurken, kendisine Harezmliler tehlikesini izah ettiği halifeden, Sincar'ı feth etmek müsaadesini aldı. O zaman al-Melik al-Cevad hileye müracaat etti ve Bedrüddin'den, oğullarının birini kızı için istedi; fakat, Bedrüddin, onun kızının olmadığını biliyordu; o da diğer bir hile ile mukabele etti. Kabul eder gibi görünerek nişan merasimini kararlaştırıp, muhteşem bir cihaz gönderdi; hatta al-Melik al-Cevad Âna'da bulunduğu zaman nikâh merasiminin Sincar'da olmasına bile razı oldu. al-Melik al-Cevad kumandanlarına emir geldiği zaman yakalamaları emrini vermişti. İşte bu niyetle, şehrin valisi onu hisara çıkmağa davet etti; fakat Bedrüddin, Cankar altında, Sincarlı bir reisi, işleri için para ile temin etmişti; diğer taraftan oğlu ile beraber müfreze göndererek, onlara ilk fırsatta şehri zaptetmeleri emrini vermişti. Genç emîre kapı açıldığı zaman askerler hücum ederek valiyi tevkif ettiler ve şehre yerleştiler. Al-Melik al-Cevad Bağdad'a gidip şikâyet etmekten başka bir şey yapamadı. Orada da, dört ay sonra, eline dört bin dinar vererek baştan savdılar (54 v.-55 v.).

(İbn al-Adim, 100; Sıbt, 483; İbn-i Vâsil, 24 r. de muhtasar temaslar mevcuttur).

638: Ca'ber kalesinin, hâkimi tarafından Haleplilere terki (35 r.-v. — İbn al-Adim, VI, p. 2-3).

638—640: Harezmliler Haleplileri mağlûb ettiler, sonra da onlar tarafından mağlûb edildiler, (İbn al-Adim, 3-13'den alınmış ve İbn-i Vâsılın 30 v.-33 v.de takib ettiği kısa hülâsalar) Harezmlileri koruyan, sonra onları Amid'e karşı sevkederek Şihabüddin Gazi'ye karşı, Haleplilerin harbi. Haleplilerin müttefiki olan Gıyasüddin tarafından Amid'in zaptı; muhasamatın sonu 639 (109 r. İbn al-Adimden veya onun arşivine ait me'hazinden iktibaslar) (Blochet'nin tercümesindeki yanlış manâ: Gıyasüddin muhasamatın tatili esnasında Harezmlilere memleketinde yurdluk veriyor, fakat yurdluklarını ellerinden aldıktan sonra gene iade ediyor). Yeni bir bozuşmanın sonunda, Haleplilerle Bedrüddin Lü'lü', Harezmlilerle Şihabüddin'e karşı ittifak ederek onları mağlûb ediyorlar (640); fakat Gıyasüddin, bir Tatar istilâsına karşı yardım elde etmek için kinden âri bir sulh akdine tavassut ediyor (aynı menbadan 110 r.; İbn al-Adim, 40 r., 42 r., 43 v., 53 v., 44 r., 125 r.de bu vak'aların teferruatına ait bahisler). (Müstakil bahisler: Bar Hebr. 1552 yılı; Sıbt, 488; İbn-i Bîbî, 220-226 ve 231).

642 (M. 1244—1245): Tatarlar (ki bundan evvelki yılda Gıyasüddin tarafından ezilmişlerdi). Haylan'dan Halep kaplarına kadar yağmaya gelip sonra Muş ovasına çekilmelerini müteakib Şihabüddin Gazi'nin, muhasaraya hazırlandığı Meyafarikin üzerine yürüdüler. "Sonra o, oğlu al-Melik al-Said Ömer ve yeni emîr Tac al-Mülûk Hasan ile beraber oradan çıktı ve Nuseybin'e doğru yollandı; dinlenmek için Re's ül-Mâ'da tevakkuf etti; birgün uyurken, oğlu ile yeğeni oturmuşlar, bıçakla oynuyorlardı; emîr Hasan'ın eli, bıçağı öne doğru atınca genç emîr zade ölüm derecesinde yaralandı; vaziyeti gören kölelerin hemen üzerine atılıp kendisini tutmalarından, amcasının, bu işi kasden yaptığını zannetmesinden çok korktu. O zaman al-Melik al-Muzaffer uyanarak ne olduğunu sordu. Olup bitenleri öğrenince: eğer Meyafarikinde kalsaydık Tatarlar bize daha fena bir âkibet hazırlamıyacaklardı dedi; sonra, Re's ül-Mâ'yı terkederek Harran'a gitti, müsafirhaneye indi; oranın hâkimi al-Melik al-Nâsır, geldiğini öğrenince, kumandanlarına, onu saraya yerleştirmelerini emretti; fakat o, sultanın âtufetinden ve hüsnü niyetinden şüphe etmediğini söylemekle iktifa ederek red etti.

Tatarlara gelince, Meyafarikine giderek muhasara ettiler; hareketleri Amid ve Mardin muntakalarına kadar uzanıyordu; fakat şehrin kumandanı, geri dönmelerini para ile temine muvaffak oldu; o zaman al-Melik al-Muzaffer Şihabüddin Gazi oraya girdi" (110 v.; cf. 40 r.).

(İbn-i Vâsıl'da hiç bir şey yok; Bar Hebr., 1555 senesi vukuatında kısa bir bahis). Zehebî, Oxford Bodl. Laudt 305, f. 158 r.-v.de zikredilen muasır müellif Sa'düddin ibn al-Hamaviyeye nazaran "641 senesinin sonunda Hanın bir elçisi Meyafarikin emîrine gelerek hizmetine girmek istedi ve 642 tarihinde ona külliyetli hediyeler gönderdi. Aynı ayın sonunda Tatarlar Hilât'ı zaptediyorlar ve Bitlis'e ulaşıyorlar; bunun üzerine Şihabüddin Hısn Keyfa'ya gitti, sonra kıymetli eşyalarıyla beraber annesini ve kızını oraya, al-Melik al-Kâmil'in oğlu olan al-Melik al-Muazzam'ın yanına getirtti. Al-Melik al-Muzaffer, güzel, iyi kalbli ve cesur bir delikanlı olan oğluna, Meyafarikine giderek Tatarlarla muharebe için adam ve ordu toplamasını bildirdi. Ben, Bağdad'a ve Mısır'a giderek asker toplayacağım diye ilâve etti; fakat delikanlı sultandan ayrılmağı reddetti; o zaman yeğeni onu bıçakla vurup öldürdü; kendisi de derhal katledildi; sonra kendisine refakat ettiğim al-Muzaffer, Nuseybin'e Makasin'e, oradan da Habur tarihiyle Âna'ya gitti; oradan tekrar garbe doğru döndük ve halifeden mühimmat aldık. O zaman Tatarların Sincar'a muvasalat ettiklerini öğrendik ve bize Mısır yolu için tahsis edilmiş hayvanlarla beraber halife tarafından bir elçi geldi. Bir müddet için Âna'ya döndük; orada mektuplardan, atlarının tırnaklarına âriz olan hastalıktan dolayı Tatarların çekilip gittiklerini haber aldık; bunun üzerine Mescid-i Aliye, Harran'a, nihayet Meyafarikin'e geldik."

Şihabüddin'i ve Sa'düddin'i tanıyan Sıbt İbn al-Cevzî naklediyor ki: 638 başlarında bir Tatar elçi heyeti, Meyafarikin emîrine, kalelerini yıkmasını söyledi; o da, daha kuvvetli komşuları aynı şeyi yaparlarsa, kendisi de emri yerine getireceğini bildirdi (485). 642 hücumunda, Şihabüddin'in, halifenin arazisine kaçtığı zikrediyor, sonra oğlunun ölümünü aynen Sa'düddin gibi, fakat Zehebî nakline biraz romantik tafsilât karıştırarak anlatıyor (498).

643—645; al-Melik al-Nâsır 641'de Musul ile Mardin arasında bir ittifak kurmuştu; fakat 643 yılında Mardin hâkimi al-Melik al-Said Necmüddin, Nuseybin'i tekrar işgal etti (42 r.). Halifenin bir memurunun tavassutu ile 641'deki taksim, 645'te yeniden tesis edildi.

645: şaban veya receb, Şihabüddin Gazi, elli yaşını biraz geçmiş olduğu halde vefat ediyor; üç oğul bırakıyor: büyükleri al-Melik al-Afdal Nurüddin; ortancaları al-Melik al-Kâmil Nâsırüddin Muhammed; sonuncusu al-Melik al-Eşref Müsa. Al-Afdal mevkii iktidara geçti, fakat Mardin'e giderken öldü. Onun yerine al-Kâmil geçti ve babasıyla Halep arasında akdedilmiş olan muahedenin yenilenmesine muvaffak oldu (111 r.-v.).

(İbn-i Vâsıl 50 r.; kısa ve yanlış olarak 642'de; Sıbt, 510-511 daha uzun).

646 (M. 1248—1249): Bedrüddin anlaşmayı bozarak Nuseybin'i tekrar alıyor, hisarı tamir ettiriyor ve oraya hazinelerini koyuyor (40 v.). O sırada Mısır'da bulunan al-Melik al-Salihle müttelik olarak Duneysir'i ve Re's ül-Ayn'ı yağma ediyor (42 r.). Haleb emîri al-Melik al-Muazzam'ın teşvik ettiği Mardin emîri al-Melik al-Said tarafından mağlûb edilerek kendi valisi olan Alâmüddin Kayser Kayserâniden aldığı Nuseybin'i tekrar kaybediyor.

Haleb sultanı Nuseybin'i kendine mal ederek, içlerinde Dârâ şehrinin de bulunduğu yetmiş kasabayı yurdruk olarak Mardin emîrine veriyor (40 r., 42 r.).

Bedrüddin Nuseybin'i, yurdruk olarak Haleb sultanından geri almak müsaadesini koparıyor; Mardin emîri de tâviz olarak Makasin'i, Mecdel'i ve Habur'un diğer mahallerini alıyor (40 v.).

(İbn-i Vâsıl 86 r. başka, ve 647'de).

647: Bedrüddin Karkisiye'yi işgal ediyor (44 r.).

Al-Melik al-Muazzam Turanşah, babası al-Melik al-Salih'in ölümünde, oğlu al-Melik al-Ahad Abdullah'ı orada bırakarak Mısır'a gitmek için Hısn Keyf'i terk ediyor (İbn-i Vâsıl 78 v.).

Bedrüddin Lü'lü'ün tâbii olan Ceziret İbn-i Ömer hükümdarı al-Melik al-Muazzam Muizzüddin, çok yeme yüzünden 648 tarihinde ölüyor; yerine, oğlu al-Melik al-Mes'ud Şahinşah geçiyor. 649'da al-Melik al-Nâsir, Mısır üzerine yaptığı muvaffakiyetsiz bir akından dönüşte Bedrüddin'den, kendisini toplaması için yirmi bin dinar ve oğlunun Haleb sultanının hizmetinde kalması emriyle beraber, zengin hediyeler alıyor. Mabadi (Bedrüddin ile Tatarların mâli işleri ve Ceziret İbn-i Ömer'in Bedrüddin'e terki), Amedroz tarafından tahlil edilmiştir (JRAS, 1902, p. 803—805). (Diğer kaynaklarımızda hemen hemen hiç bir şey yok; İbn-i Vâsıl, Kemalüddin al-Adimin Musul'da elçiliğini biliyor, fakat ondan Nuseybin işinden başka birşey şüphelenmiyor, 108 r.-v.; Bar. Hebr. 1563 senesi vukuatı).

650 (M. 1252): rebülevvelde Tatar kumandanı Baycu Noyan, Meyafarikini muhasara etti. Al-Melik al-Kâmil, bu şehirden, kendi atabeyi İzzüddin Aybek üs-Sâki'nin verdiği kılavuz an-Nâsîh İbn-i Candar ile birlikte Hısn Keyf'e doğru, adamlarıyla birlikte gitmişti.

İzzüddin Aybek üs-Sâki, kuvvet toplamak için emîrinin yokluğunda al-Karşî'ye gitmek istediği zaman, kendi valisi tarafından şehrin kapısının yüzüne kapatıldığını görmüştü.

Al-Melik al-Kâmil, Hısn Keyf'teki al-Melik al-Muvedced nezdinden, Baycu Noyan'ın elçisini, müdahale etmek veya durdurmak için, biraderi al-Melik al-Eşref Müsa'yı Batu'ya gönderdi; "Baycu Noyan'ın azimetinden hemen sonra emîrin, Mengü Hanın yanına gitmesi şartıyla ondan muvafık bir cevap aldı. al-Melik al-Eşref geriye dönünce Baycu Noyan'ı on bir gündenberi Meyafarik'in önünde ordugâh kurmuş olarak buldu; ona Batu Han'ın mektubunu yolladı; Tatar kumandanı da çekilip gitti. Al-Melik al-Kâmil o zaman al-Karşî'ye doğru yollandı. Atabeyin güya düşmanı gözetmek için Meyafarik'in etrafına koyduğu askerler şimdi onu emir yapmak fikriyle, etrafına toplanmışlardı. İtab edilecek birşey bulmamış gibi, al-Kâmil, kumandanları davet ve Seyfüddin Balaban al-Turmazî, Şemsüddin Kara Sunkur, Sârım al-Din Alkan, Nâsirüddin Baray'dan ve Harezmlî Sârım al-Din Uzbek'i tevkif ve Arzan'da hapsedtirdi. Atabey'e gelince: Diyar-ı Rum'a firar edip ölünceye kadar orada kaldı; o zaman al-Kâmil 650 nihayetinde Mengü Han'ın sarayına takdim için, kıymetli hediyelerle hareket edebildi; orada Sîs emîri Haysumun oğlu Lifûn'a, Bedrüddin Lü' Lü'ün oğlu al-Melik al-Salih İsmail'e ve Mardin emîrinin oğlu al-Melik Muzaffer'e rastladı; bu sonuncusu ile, teşrifat dolayısıyla ve takaddüm hakkı yüzünden münazaa ettiler; Mengü, iki tarafı da dinledikten sonra al-Kâmil'e hak verdi (111 v.-112 v.).

(Başka, tek ve pek kısa kaynak, Sıbt 523).

651: Mardin emîri al-Melik al-Said, Nuseybin'i tekrar aldı. 653 (M. 1255) tarihinde halifenin bir memuru ile Kemalüddin İbn al-Adim, onu Bedrüddin'e iade ettirdiler (40 v.).

(İbn-i Vâsıl, İbn-i Adimin şarkta 652 ve 654 senelerindeki elçilerini biliyor, fakat Nuseybin'den bahsetmiyor; cf. yukarıda 108 r.-v. ?).

655 (M. 1257): muharrem, al-Melik al-Kâmil, al-Melik al-Nâsir'a, al-Melik al-Cevad'ın kaldığı Karakurum'dan avdet ettiğini bildiriyor ve Suriye'ye gelmek arzusunu ona söylüyor (112 v.). Al-Kâmil kendisi yokken, Bedrüddin Lü'lü'ün, Amid eşrafından biri olan İbn-i Kebir Alcâr ile bu şehri Rum sultanından almak için müzakerata giriştiğini öğrenince, Mardin emîri al-Said'den onu, bizzat kendisinin almasına yardım etmesini istedi ve muvafık cevap alınca, yeğeni al-Melik al-Müşemmir ile, babasının azadlısı olan Necmüddin Muhtar kumandasında bir ordu gönderdi. Müşemmir, Şerefüddin Ahmed b. Şücaüddin Davud b. Balâs al-Hakkârî al-Mamurî kumandasında olarak gelen Rum sul-

tamının kuvvetli ordusunu yenebilmek için, kâtibi İmad al-Hakkârî tarafından ona, Bedrüddin'in bir hücumuna karşı koymaktan başka bir gayesi olmadığını yazdırttı; sonra, mülakat bahanesiyle, onu ordusundan uzağa çekerek esir etti, askerlerini ansızın bastırarak mahvetti ve kendisini, Türkmen al-Âdil b. Samarî vasıtasıyla geceleyin öldürttü ve dönüşte Amid'i zaptetti (113 r.-v. ve 125 r.-v.).

(Başka kaynak bilmiyorum).

656 (M. 1258): al-Kâmil'in Tatarlarla bozuşması, imdad aramak için Suriye'ye neticesiz seyahatı, İbn-i Şeddad ile buluşması, Amedroz (JRAS, 1092, p. 806) tarafından tahlil edilmiştir (113 v.-114 v.).

(İbn-i Vâsıl, 140 v. ve Bar Hebr. 1569 senesi vukuatında kısa imalar). "Al-Kâmil dönünce müteaddid raporlar, Tatarların, memleketine doğru yürüdüğünü haber veriyordu; haremî halkını al-Yemaniye kalesine gönderdikten sonra, Amid'e gitmek üzere Meyafarikin'den yola çıktı ve bu şehre gelince, Meyafarikin'deki kumandanı emîr İmadüddin b. Nubata'ya yardım için asker yolladı. Ordu hareket ettikten sonra emîr Şerefüddin Alevî, al-Melik al-Kâmil'e karşı beslediği kinden dolayı, ondan ayrılarak Mardin'e gitti; zira Melik al-Kâmil, memleketinde şarabı men etmişti, bu içkiye müptelâ olan Şerefüddin, ondan, satın almak müsaadesini talep etmiş ve red cevabıyla karşılaşmıştı; öfkesi onu, Tatarlarla muhabereye ve Meyafarikin'i onlara teslimine kadar sevketti. Mardin'e gelince, ihtiyatlı bulunması için Emir al-Melik al-Said'i Tatarların niyetinden haberdar etti ve Tatarlar Meyafarikin yolu üzerinde bulununcaya kadar onun yanında kaldı, sonra Tatarlara iltica etti.

"Tatarlar Mavgân'dan Kilat'a gitmişlerdi; buradan içlerinden bir kısmı Kahaday'ın kumandası altında Meyafarikin'e doğru ilerledi. Al-Melik al-Kâmil bunu Amid'de haber aldı ve fikirlerini sormak için büyük memurlarını topladı. Amid (sic)¹⁰ subaşı Seyfeddin b. Mücellî ona, tek bir düşmanın bile karşısına çıkmamağı tavsiye etti; fakat, herkes bu fikre işirak etmedi ve Emir Kahaday'ı ansızın bastırmak için Amid'den çıktı; fakat ordusunun yanına geldiği zaman, onun kendisine itaat etmeyeceğini hissetti ve sanki, bile bile ölüme yürümekten korktu. Bu iş geceleyin oluyordu; 655 senesinin 15 zilkadesinde (M. 21 kasım 1257 çarşamba), yani ertesi sabah, Hülâgü'nun oğlu Yaşmut, ordularının başında Meyafarikin'e geliyor ve Kahaday'ı, hediyelerle Hülâgü'nun yanına gitmesini teşvik için al-Kâmil'in yanına gönderiyordu. İmadüddin, al-Kâmil'in şehirde olmadığını söyledi ve müsafirperverlik göstererek hediyeler gönderdi; bu hediyeler kabul edildi. Anlaşma, Sultan al-Melik al-Âdil Seyfeddin Ebu Bekir'in kölesi olan Nâsır al-Din Muhammed tarafından kaleme alındı. İmadüddin Tatarlar tarafından, al-Melik al-Kâmil'e dair sorulan suallere, evvelâ bir şey söylememek istedi; sonra bir sürü vaatlerle temin edilince onun şehre girmiş olduğunu itiraf etti ve Meyafarikin'e dönmedi Tatarların hizmetine geçerek ücretli askerlerin kumandanı oldu, çünkü verdiği diğer hediyeler arasında, Moğol kumandanının en makbul eğlencesi olan av kuşları da vardı. Sonra Tatarlara, Musul emîrinden, iki oğlu al-Melik al-Mücahid Seyfeddin İshak ve al-Melik al-Muzaffer Alâüddin Ali'nin kumandaları altında ve Mardin emîrinden, oğlu al-Melik al-Muzaffer'in kumandası altında olmak üzere yardımcı kuvvetler geldi. Al-Melik al-Kâmil'i tekrar istediler, halk red etmekte ısrar edince, bir çukur kazdılar mancıklarını kurdular" bu esnada al-Melik al-Nâsır tarafından Meyafarikin Tatarları nezdinde İbn-i Şeddad'ın elçiliği yer alıyor; bunun esası, Amedroz (JRAS, 1902, p. 806-808) tarafından tahlil edilmiştir.

Ben Hama vak'asını başlangıçta şöyle anlıyorum :

"Hama'ya vardığımız zaman Tatarların bu şehrin emîrine gönderilmiş elçileri burada bulunuyordu. Emîrin karısının şerefi aleyhinde bulundular ve ordusunun kumandanı Hâdim Şücaüddin Mürsid'i ve Şeyh ül-Meşayih Şerefüddin Abdül'aziz'i yakaladılar ve al-Melik al-Muzaffer'e, memleketinde öldürülmüş olan elçilerin tazmianatı olarak götürmek istediklerini söylediler. Nihayet iki bin dirhem ve ikamet masrafları mukabilinde bir uzlaşma aktedildi; onlarda esirlerini serbest bıraktılar". Diğer taraftan Sûr'da Hinduhan ve daha ileride Sakalabu (—Slavie?) Tatarlarına rasladıktan sonra Meyafarikin ordusuna şu suretle dahil oldular: "hepimizi hayvanlarımızla beraber getirttiler, iki ateş yakıp, arasından, sopalarla vurarak bizi geçirdiler; daha sonra yükümüzden hatâli ve yaldızlı bir kumaş aldılar, takriben bir dirsek uzunluğundaki miktarını yırtıp küçük parçalara ayırdıktan sonra ateşe attılar; ondan sonra da: —İlhan bu gece istirahat etmenizi ve yarın kendisine takdim edilmenizi emrediyor— dediler."

Sulh teşebbüsünün muvaffakiyetsizliği ve Moğol ordusunun bir kısmı, kış için Meyafarikin'i terk ederken, İbn-i Şeddad'ın Suriye'ye dönüşüne kadar olan mütebakı kısmı, Amedroz'da aşağı yukarı tamdir. 657—658 (115 v.-118 r.).

¹⁰ Zerdkash (J.S.) ? den tashih edilemez.

Mahsurlar mühleti, ilâve bir duvar inşa etmek ve içine Ayn-ı Hanbas'ın ve Ayn-ı Cevza'nın sularını getirdikleri bir hark kazmakla geçirmişlerdi. Yeşmut, ilk baharda külliyetli askerle geldi, az sonra Meyafarikin'e, şehri Hülâgû'dan 70.000 dinara aldığı ve karılarını aratacağını söyleyen Şerefüddin al-Dalâli geldi; karıları o zaman Bedrüddin'in yanında idi ve Bedrüddin onları elde etmek için birçok kıymetli şeyler takdim etmişti. Harezmi Alâmüddin Sincar, Hüsamüddin Yusuf b. Reş ve Hakkârili İmadeddin ona mutaazzımane bir cevap verdiler ve az kalsın öldürüyorlardı; sonra Haleb'e giden Hülâgû'ya Suruc'da selâmlamaktan dönen Rum Sultanı İzzeddin, emniyetleri garantilemek için, emirlerini Hülâgû'ya göndermeğe iknaa çalıştı. Onlar "eğer Tatar ordusu bizden al-Karaman köprüsüne kadar uzaklaşırsa harem halkımız ve çocuklarımızla çıkarak al-Melik al-Kâmil ile birlikte Hülâgû'ya gideriz" dediler. Tatarlar emniyet etmiyerek reddettiler; muhasara, hızını artırdı. Kale bedenlerine, her basamağında altı kişinin yan yana çıkabildiği altı yüz merdiven kurdular. Cenup kapısı muhafızı olan Sabık al-Din Laçın'ın kölelerinden birinin ihanetiyle, Tatarlar, bir gece şehre girdiler. Hısn Keyf beğinin bir kölesi onları iki duvar arasında ansızın bastırdı. Bizzat al-Melik al-Kâmil tarafından idare edilen kanlı bir mücadeleden sonra, ölümlerinin hepsini bile toplıyamadan dışarı atıldılar; fakat kıtlık ve salgın hastalık, şehirde vefiyatı mucip oluyordu. Al-Melik al-Eşref Mûsa, Tatarların çekilmesi mukabilinde as-Sanâsina (Sassoun?)nın teslimi teklifinde bulunmak için elçi olarak gönderildi. Hiile ile kabul ettiler, fakat şehrin valisini öldürdükten sonra, Mûsa'yı rehlin olarak alkoydular. Nihayet, İhtiyarüddin Yakut'un iki kölesi, fena muamele gördüklerinden, Tatarlarla birleşerek onları, 23 rebiyül evvelde şehre soktular; böylece, kumandanların ve emirin bütün şecaatleri boşa gitti. Al-Melik al-Kâmil bir kuleye sığındı. Alâmüddin Sincar esir edildi ve kendisini tanıyan bir tatarın istemesine rağmen Moğol kumandanı Sibaî tarafından öldürüldü; sonra, bizzat al-Melik al-Kâmil, etrafındakilerin hepsi öldüğünden, Türk olan kölesi Kara Sunkur ile birlikte yakalandı. Kara Sunkur'a hayatı bağışlanarak Kence hâkimine teslim edildi. Emirle biraderi Hülâgû'ya götürüldüler. Mûsa ilk olarak öldürüldü; sonra Hülâgû al-Kâmil'e: "Moğol âdetlerini bilirsin; üç hatayı affederiz; dördüncüsü ölümle cezalandırılır. Sana Hemedan'da içki ikram ettim, içmedin; sana Amidin kale duvarlarını tahrib etmeni emrettim, sen onları, dediğimi yapmadan Rum Sultanı Rükneddin'e verdin; ben sana, biraderini, ordunu, mallarını Bağdad'a, halifeye karşı sevketmeni söyledim, reddettin; dördüncü olarak, ben senin memleketine geldim, sen gelip beni bulmadın; bana, ne hediye, ne de yiyecek gönderdin" dedi. Al-Melik al-Kâmil, şu sözlerle biten mutaazzımane bir cevapla mukabele etti: "benim değerim, seninkinden daha fazladır" —niçin?— zira, kendimi Allah'a ve onun peygamberine havale ediyorum. İmanım ve itimadım var. Kudret Allah'tadır; onu kime isterse verir ve alır. Aden'den Tebriz'e kadar bizimdi, kaybettik. Aynı şekilde Allah, seni ve maiyetini, en son neferinize kadar öldürmek için adamlar yollamağa kadirdir."

Hülâgû, onu kendi eliyle öldürerek, başını Şam'a gönderdi.

Tatarlar Meyafarikin'de, emir İftihar al-Din Yakut al-Sa'dî ve Necm al-Din Muhtar al-Muzafferî ile birlikte hayatta altmış üç siville kırk iki asker buldular. Son derecede hayat pahalılığı vardı: Meyafarikin ölçüsüne göre, buğdayın mekûğü 45.000 dirhem; 750 dirhem ağırlığındaki bir ratl ekmeğin fiatı 600 dirhem, her nevi emir ratlı 600 dirhem, kahvenin ratlı 700 dirhem, balın vakıyyesi 600 dirhem v.s. diğer misaller ve cumaları şehri Tatarlara teslim etmek için mırıltilar. Tatarlar sağ kalan eşrafi camie topladılar ve mallarını teslim etmek teklifini reddetmeleri üzerine onları katliam ettiler (dört isim). Şehri alt üst ettiler, duvarları yerle beraber yaptılar. Meyafarikin, mülhakatı olan Arzan ile birlikte Hülâgû tarafından Abdullah al-Lâvî'ye verildi. Diğer taraftan 657 senesi nihayetinde al-Kâmil'in Amidde kumandanı olan Seyfeddin al-Mücellî, şehri Hülâgû'ya teslim etmiş, o da onu Rum hükümdarına ve devletin taksimi esnasında Rükneddin'e vermişti. Hısn Keyf amîri al-Melik al-Ahad'e gelince, kendiliğinden arz-ı ubudiyet ettiğinden kalesini muhafaza etti (126 r., 128 r., 129 r.; vak'aların tamamı, 114 v.-121 v.).

(Bununla mukayese edilebilecek genişlikte hiçbir anlatış yoktur; İbn-i Vâsıl, diğer teferruatla birlikte, 140 v.-141 r. ve 152 v.-153 r.; Ebu Şâme'de "iki bahçe"nin sonunda imalar, Bibl. Nat. ar. 5852, 25 r. burada al-Kâmil'in başına, bir şehidin mukaddes âzası gibi hürmet ve ta'zim edildiği görülüyor; Bar Hebr. 1569 yılı; Vassaf, Hammer neşri, s. 50; Reşideddin, Quatremere, 361-375 uzun, fakat mu-balağalıdır. Zehebî ms. cilt 251 r.).

Diyar-ı Mudar'da, Tatarlar, diğer mevkiiler arasında Cemâlin'i, al-Muvazzar'ı (22 r., 26 r.) Haran'ı (20 r.), Edesse'i (30 r.), Suruc'u (32 v.), Ca'ber kalesini işgal ettiler. Ca'ber kalesi valisi Cemaleddin Ahmed b. Ebu'l-Kasım, Harim'e, Hülâgû'ya arz-ı ubudiyet etmeğe gitmişti. Tatarlar ahalisini dağıtarak şehri tahrip ettiler, nihayet sıkı bir mukasaradan sonra al-Bira'yı da aldılar (35 v.-36 v.).

"Hülâgû 657 senesi nihayetinde Amid'i muhasara ettiği zaman Mardin emîri al-Melik al-Said

Necmüddin İlgazi'den, hissesine düşen verginin gönderilmesini istedi. Al-Melik al-Said Necmüddin İlgazi, Hülâgû'ya, oğlu al-Melik al-Muzaffer Kara Arslan ile...? lâkablı Kadî'l-Kudat Mühezze büddin Muhammed b. Muhallî'yi ve başlıca emîrlerinden birini, Sabıkuddin Balaban'ı muhteşem hediyeler ve bir mektupla beraber irsal etti. Mektubunda, bizzat gelmesine hastalığının mani olduğundan dolayı af diliyordu. Fakat gene o, Meyafarikinli al-Melik al-Kâmil'den, Yemâniye kalesini az bir müddet önce alarak, oğulları al-Melik al-Nâsır, Salâhaddin Yusuf Çağatay (al-Melik al-Kâmil'in Karakurum'da ikameti sırasında doğduğundan Menkü Han'ın emri üzerine bu isim verilmişti) ve al-Melik al-Said Ömerle yeğeni al-Melik al-Müşammir b. Tac al-Mülûk b. al-Melik al-Âdil'i, dışarı atmıştı; bundan dolayı Hülâgû, mâzereti kabul etmedi ve bunun, kendisiyle al-Melik al-Nâsır'dan hangisinin galib geleceğini anlamak için vakit kazanmağa ve onun himayesini temine mahsus bir dalavere olduğunu zannetti. "Sanki kaçmağa hazırlanmış gibi, kendinin ve ricalinin harem-lerini Mısır'a gönderdiğini bana söylediler; ben, ancak yanıma bizzat gelmesiyle busözün yalan olduğuna inanabilirim"; bunun üzerine, kadıyı yalnız olarak geri yolladı. Bundan başka kadı, al-Said'e, Diyar-ı Rum'dan Rükneddin ve İzzeddin'i Hülâgû'nun yanında gördüğünü haber verdi. Bunun üzere rine Said, Nâsır'a, adamları ve malıyla birlikte Haleb'e gelip emri altına girmesini bildirdi; aynı zamanda İzzeddin Yusuf, İbn al-Şamma ile, Hülâgû'ya hediyeler yolladı. İzzeddin Yusuf, İbn al-Şamma gibi gizli bir vazife de vermişti. Her ne kadar İzzeddin Yusuf İbn al-Şamma Diyar-ı Rumlu İzzeddin'e, Hülâgû'nun dostluğunun, kendisinin Nâsır'la arasını bozmaktan başka bir gayeye matuf olmadığını izah ettiyse de dinlemedi". Bunun üzerine Said bir hücumu karşı koymağa hazırlandı. Tatar ordusu geldi, fakat, on altı gün, muharebe etmeden bekledi. Hülâgû, önce hisarın kuvvetini anlamak için Said'e elçiler gönderdi (kendisinin de onların arasında olduğu rivayet edilir); bundan sonra ona, Hilat kadısının oğlunu gönderdi. Bu da, Tatarların birkaç gün şehre girip erzak almaları hususunda mutabık kaldı; işler önce bu şekilde cereyan etti; fakat sonra 22 cemaziyelevvelde duvarlara hücum ettiler. Ahali altmış üç gün mukavemet etti. Bir kumandan geçitlerden birini açtı. Tatarlar, buradan, camie kadar girdiler. Halk, Tatarların hürmet edeceklerini zannettikleri kiliselere veya man-cımların erişmeyeceği kadar yüksek olan hisara doldu. 659 yılının başında muhasara henüz devam ediyordu. Bu esnada, veya 658 yılının zilhiccesinde Said öldü; şehirde veba başladı ve bir adam, emîrin ölümünü Tatarlara bildirmek için kendini hisardan attı. Tatarlar, Said'in oğlu Muzaffer'den, kendilerine itaat etmesini istedikleri. Muzaffer, kat'î şartları kararlaştırmak için, iki Tatar kumandanı, Kutuz Noyan ve Cermun ile İzzeddin Yusuf b. Şemmanın yolladı: yeni emir, arz-ı ubudiyete daima taraftar olmuştu ve Hülâgû'da, kendisinin, ma'sum olduğu bir muhasaradan dolayı uğradığı zararları telâfi maksadiyle, civardaki mıntakaları ona vermeğe hazır. Rehlinler teâtî edildi. Nureddin Mahmud b. Kahar ile Sabıkuddin Balaban, i'tilâfi, Hülâgû'nun tasvibine arz etmek için Meraga'ya gittiler. Hülâgû onları yanında alıkoydu, fakat fermanları geriye gönderdi ve Tatarların Mardini terketmelerini emir buyurdu. Tatarlar receb ayında Mardin'den ayrıldılar; bundan sonra, Kuharay ile, sulhu tekid etmek için elçiler gönderdi. Kuharay islâm oldu ve al-Muzaffer'in kız kardeşiyle evlendi.

Ramazanda, babasının hazinesinden aldığı güzel hediyelerle, bizzat Muzaffer, Hülâgû'nun yanına gitti. Hediyeler arasında kıymetli taşlarla süslü 84.000 dinar kıymetinde bir küp bulunuyordu. Al-Muzaffer, Hülâgû'yu, Selimas eyâletinde Mâ al-Bağ ırmağı yanında Deria ovasında buldu. Arz-ı ihtiramdan sonra Hülâgû: "Musul emîrlerinin Mısır'a kaçtıklarını öğrendim, bu onların müşavirle-rinin işi. Memleketine gidinceye kadar, kendilerine itimad etmediğim arkadaşlarını, benim yanımda bırak" dedi. Al-Muzaffer geri çağırıldığı zaman, dönüş yolunun yarısında bulunuyordu. Arkadaşları, Hülâgû'ya, kendisinin, Mısır sultanıyla gizli münasebet idame ettirdiğini söylemişlerdi. Bunun üzerine, aşığı kademedden bir postacı elçi olarak, Aydağı Ahmed Boğa'yı kabul etmeğe ve kalelerini yıka-mağa vadedmeye mecbur oldu. Buna mukabil, Mardin, Nuseybin ve Habur'dan başka, Re's ül-Ayn ve Karkısiye'yi de aldı. Hareket edince, Hülâgû, arkadaşlarından yetmiş kişinin kafasını kestirdi; bunların içinde, al-Melik al-Said Nâsırüddin Artuk, Nureddin Muhammed, Es'adüddin al-Bahtî, Hüsamed-din Aziz, al-Tâci, Fahreddin b. Harîrî, hisarın valisi Alâeddin ve Alâeddin Candar vardı (134 v.-138 r.; cf. 41 r., 45 v.).

(Bar. Hebr. 1569; Reşideddin 377-379, çok daha az tafsilâtlıdır ve muhtelif rivayetler nakle-diyorlar; birincisi şöyle diyor: Said, Tatarlara karşı sempatisiz olduğundan oğlunu hapsediyor; ikin-cisine göre, aynı sebepten, oğlu babasını öldürüyor; cf. de Kutbeddin Mûsa al-Yuninî, Oxford Pock. 132, 42 r.-v.).

657 senesi şabanında (M. temmuz-ağustos 1259) Musul hâkimi Bedreddin Lü'lü' ölmüştü; yerine Musul'da oğlu al-Melik al-Salih Rükneddin İsmail (55 v.), Ceziret İbn-i Ömer'de burayı babasının sağlığında (ibid., et 64 v.) yurduluk olarak alan ikinci oğlu Seyfeddin İshak al-Melik al-Mücahid. Sin-

car'da al-Melik al-Nâsır'a iltica eden al-Melik al-Muzaffer Alâeddin Yusuf yerine geçti. Al-Melik al-Nâsır da Karkısiya'yı işgal etti (55 v., 44 b.).

Salih, ilk önce Tatarlarla iyi geçiniyor; Tatarlar Karkısiya'yı Nâsırdan alarak ona veriyorlar. Diğer taraftan, biraderinin azimcinde Salih Sincar'ı işgal ederek, oğlu al-Melik al-Adil Nureddin'i vali tayin ediyor; aynı zamanda Nuseybin de işgali altındadır. (44 r., 55 v., 41 r.); fakat Tatarların garbe doğru ilerleyişleri onu korkuttu ve 650 yılında Kahire'ye gitmek üzere Musul'u terketti. Kahire'ye receb ayında muvasalat ederek, Sultan al-Melik al-Zahir Baybars tarafından parlak bir surette kabul edildi. Karkısiye'den geçerken Ceziret İbn-i Ömer'deki kardeşine, kendisi gibi hareket etmesini teşvik için mektup yazmıştı; bu da, yalnız kalmağa cesaret edemiyerek, kardeşinin arkasından hareket etti; şehri Tatarlar tarafından işgal edildi (41 r., 55 v., 64 v. ve cf. üstte 137 v.). Hülâgû'da, tam bu sırada Mardin emîri Muzaffer'e, Nuseybin'i ve Habur'u vermişti (yukarıda 138 r.).

Musul'un üç emîri, Baybars'ın ordusunu ve Mısır'da taç giyen halife Mustansır'ı Şam'a kadar takip ettiler; sonra zilkadenin nihayetinde Irak'ı fethetmeye giden halife Mustansır'a refakat ettiler. Al-Muzaffer'in Sincar'ı istirdat etmesi Baybars tarafından kararlaştırılmıştı. Al-Muzaffer biradarı al-Mücahidle beraber Sincar'da, halifenin, Bağdad önünde Tatarlarla harb ederken öldürülmesini haber alınca kadar kaldı. 660 muharreminde, Mısır'a döndüler. Ahali, kadınları olan Fahrüddin'i, kendilerine vali yaptılar. Diğer taraftan, Salih'in döndüğü Musul'u, Tatarlar muhasara ettiler. Al-Salih o zaman, Harran'dan Musul'a kadar olan memleketlerin sahibi bulunan emîr Şemsüddin Akkuş al-Barlı al-Azizî'yi imdadına çağırdı. Emîr Şemsüddin, daha önce Baybars'a isyan etmiş olmasına rağmen, bu çağırma verilecek cevap için kendisinden müsaade istedi ve aldı. Sincar'a vâsıl olunca, kendisine mukavemet eden kadı Fahrüddin'i hapsedirdi; bu esnada Hülâgû'nun yanında Mardin'e, Zeynel-Hafizî (bu devrin, Suriye, sonra da Tatar diplomasisinde ekseriya adı geçen bir şahıs) geldi ve Musul Tatarlarına, al-Barlı'nın az miktarda askeri olduğunu yazarak, onu ansızın bastırmalarını tavsiye etti. Onlar da öyle yaptılar; 14 cemaziyelâhırde (H. 660—M. 6 mayıs 1262 cumartesi) 10.000'e karşı 2.400 kişi ile al-Barlı mağlûb oldu ve al-Bire'ye kadar yaralı ve hemen hemen yalnız olarak kaçtı. Bunun üzerine, Tatarlar Sincar'ı işgal ederek hisarını yıktılar ve Musullu Alâmeddin Kayser'i vali tayin ettiler (56 r.-57 r.).

(Muhiddin b. Abdüzzahir'in "Baybars'ın hayatı" isimli eserindeki, bazı noktalarda daha mufassal olan tafsilâta uygun nakil, Brit. Mus. Add. 23.331 passim, ve İbn-i Vâsıl'da aynı şekilde).

Bu zaman aralığında Tatarların Suriye'de mağlûb oldukları malûmdur. Kaçarlarken Urfa hisarını tahrib ettiler; ahalisini dağıttılar. İbn-i Şeddad eserini yazdığı zaman orada ancak az miktarda Türkmen kalmıştı (30 r.). Baybars'ın selcfi Kutuz tarafından Haleb valisi tayin edilen Bedreddin al-Melik al-Muzaffer Alâeddin, al-Bira'yı tekrar işgal etmişti; o burayı, Kutuzun katlinden sonra Baybars'ı tanımayan fakat mukavemet için al-Bira'yı, al-Barlı'ye teslim mecbur kalan Şam valisine satmaktan imtina etti. Baybars, al-Barlı'nın Tatarlar tarafından yukarıda görülen mağlûbiyeti üzerine mevkii tekrar aldı. Hükümdarlığı sırasında, Tatarlar buraya muvaffakiyetsiz üç hücum yaptılar (36 v.). Tatarlar Suruc'ta tutunmuşlardı, fakat burayı 663 yılında tahliye ettiler (32 v.).

666 (M. 1267—1268): Rum hükümdarı Rükneddin'in ölümü; yerine oğlu Gıyaseddin geçiyor (126 r.). İbn-i Şeddad eserini bitirdiği zaman, 679'da, Musul ve Ceziret İbn-i Ömer ile beraber valisi Şerefüddin olan Meyafarikin, Tatarların hâkimiyeti altında bulunuyordu. Gıyaseddin, Amidi miras dolayısıyla elde etti. Dara, Cemâlin, al-Muvazzar ve, geçidini halâ bir Tatar garnizonunun muhafaza ettiği Karkısiya, Mardinli al-Muzaffer'in memleketleri arasında idi. al-Melik Al-Ahad, henüz Hisn Keyf'te bulunuyordu (22 v., 44 r., 42 r., 45 v., 64 v., 126 r., 127 v., 129 v.).

Z E Y L

Kutbüddin'de (zikri geçen yazma 60 r.-v.) atideki fıkra okunuyor :

"Rahmetli İzzeddin b. Şeddad, kendisine, Bağdadlı Alâeddin Ali b. Abdullah tarafından anlatılan aşağıdaki rivayeti naklediyor; diyor ki: şehrin zaptında esir edildiğim ve Tatarlar arasında yaşadığım için işlerinden haberdardım. 660 tarihinde şu hadise oldu: Bereke tarafından Hülâgû'ya, muhteviyatı zaferlerin mutad hissesinin Batu yurduna gönderilmesine dair bulunan bir mektupla Balaga ve Tatar isimli iki memur gönderildi. Hakikaten, elde edileni, Ceyhun nehrinin batısında beşe taksim etmek âdetleri idi. Bu beş hissedenden ikisi, yüksek metbu olan Hana; diğer ikisi, orduya; beşincisi de, Batu yurduna aitti. Batu ölünce, Bereke, yerine seçildi ve Batu yurduna irsalâta nihayet verildi. Bereke,

elçileriyle beraber, Hülâgû'nun sihirbazlarını susturmağa tahsis edilmiş sihirbazlar da göndermişti. Hülâgû'nun, Takta adında bir sihirbazı (sorcier) vardı; Bereke'nin yolladığı hediyeleri ona verdiler; Takta da onlarla mutabık kaldı. Muvasalatlarında, Hülâgû, onlarla, hizmetçilerle beraber Kamaşta adındakilı (metin: min al-H. tâ) sihirbazını, niçin geldiklerini anlamağa gönderdi. Maksatlarını öğrenince, onları, Talâ'im (?) kalesine hapsedtirdi; on beş gün sonra da, sihirbazı Takta ile beraber idam ettirdi. Bereke bu haberleri alınca, aralarındaki münasebetin kesildiğini alenen ilân etti ve muharebe için maksatlarını birleştirmeğe teşvik fikriyle al-Melik al-Zahir'e adam gönderdi Allah'ın bunu isteyip istemediği ileride belli olacak. Aynı sene, Hülâgû, Rum diyarında Moğol ordusu kumandanına, bütün şüpheli Türkmenlerin idamını emretti. Hülâgû, Türkmenlerden bir çeteye hücum ederek birçoklarını katletti; bu sebepten dolayı, diğerleri Suriye'ye sığındılar."

(Bereke ile Baybars arasındaki münasebetlere dair, İbn-i Abdüzzahir'de birçok pasajlar vardır).

Yukarıdan beri yapılan, biraz kuru fakat, epeyce tam olan tahlillerle ve onları, en ehemmiyetli diğer orijinal müelliflere müracaatla, teferruat bakımından mukayese etmeksizin, bu tahlilleri ister tasdik etsin, ister tamamlasın veya aksini söylesin, İbn-i Şeddad'ın ehemmiyeti tebarüz ettirildi; ve bir kitabın çıkmasını beklerken, onun az çok kabili istifade bir şekilde konduğunu zannediyoruz.